

Қ.Ө. Есенова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: kalbike_65@mail.ru

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЭМОЦИЯ МЕН СИМВОЛДЫҢ МЕТАМӘТІНДІК СИПАТЫ

Мақалада қазіргі қазақ прозасындағы эмоция мен символдық бейнелердің көркем мәтіннің интерпретациялық әрі бағалау кеңістігін қалыптастырудағы қызметі лингвопоэтикалық тұрғыдан қарастырылады. Зерттеу аясында эмоция, символ және метамәтін арақатынасы көркем ойлау жүйесінің маңызды тетігі ретінде сипатталып, символдың оқырман санасына мәдени-когнитивтік ықпал ететін семиотикалық құрылым екендігі айқындалады. Көркем мәтіндегі әрбір эмоциялық күй тікелей символдық деңгейге көтеріле бермегенімен, символдың эмоциялық мазмұнды өз бойына жинақтап, оқырманның қабылдау үдерісіне әсер ететін көпқабатты мағыналық өріс түзетіні дәлелденеді. Осы тұрғыдан символ мәтіннің ішкі семантикалық құрылымы мен ұжымдық мәдени жад арасындағы байланысты қамтамасыз ететін медиативтік таңбалық жүйе ретінде танылады.

Зерттеудің дереккөзі ретінде Асқар Алтай шығармаларындағы «Туажат», «Алтай балладасы» романдары, Қабдеш Жұмаділовтің «Сиқымбай», «Толған айдың түні» әңгімелері, сондай-ақ Тынымбай Нұрмағанбетовтің «Жиырма жас», «Әулеттің иесі», «Келін» әңгімелері алынды. Талдау барысында аталған туындылардағы эмоциялық кодтар мен символдық бейнелердің ұлттық дүниетаным, мәдени жад және авторлық концепциямен сабақтастығы сараланды. Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу эмоция–символ–метамәтін байланысын функционалды-прагматикалық және лингвосемиотикалық бағытта пайымдауға негізделіп, көркем мәтіндегі астарлы мағыналардың тілдік ұйымдасу тетіктерін анықтауға бағытталады.

Түйін сөздер: когнитивті лингвистика, эмоция, символ, метамәтін, қазақ прозасы.

K.O. Yessenova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: kalbike_65@mail.ru

The Metatextual Nature of Emotion and Symbol in Kazakh Prose

The article examines, from a linguopoetic perspective, the role of emotions and symbolic images in shaping the interpretative and evaluative space of contemporary Kazakh prose. Within the framework of the study, the interrelation of emotion, symbol, and metatext is regarded as an important mechanism of artistic thinking, while the symbol is interpreted not merely as an aesthetic category but also as a semiotic structure exerting cultural and cognitive influence on the reader's consciousness. It is argued that not every emotional state represented in a literary text reaches a symbolic level directly. However, a symbol is capable of accumulating emotional content and constructing a multilayered semantic field that affects the reader's perception and interpretation of the text. In this regard, the symbol is viewed as a mediating sign system that establishes a connection between the internal semantic structure of the text and collective cultural memory.

The research material includes the novels *Tuazhat* and *Altai Ballad* by Askar Altai, the short stories *Sikymbai* and *On the Night of the Full Moon* by Kabdesh Zhumadilov, as well as *Twenty Years Old*, *The Head of the Family*, and *The Daughter-in-Law* by Tynymbai Nurmagambetov. The analysis focuses on the relationship between emotional codes and symbolic imagery in these works and their connection with national worldview, cultural memory, and the author's conceptual framework. Methodologically, the study is grounded in a functional-pragmatic and linguosemiotic interpretation of the "emotion–symbol–metatext" correlation and aims to identify the linguistic mechanisms underlying the organization of implicit meanings in literary texts.

Keywords: cognitive linguistics, emotion, symbol, metatext, Kazakh prose.

К.О. Есенова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: kalbike_65@mail.ru**Метатекстуальный характер эмоции
и символа в казахской прозе**

В статье с лингвопоэтической точки зрения рассматривается роль эмоций и символических образов в современной казахской прозе в формировании интерпретационного и оценочного пространства художественного текста. В рамках исследования соотношение эмоции, символа и метатекста осмысливается как важный механизм художественного мышления, а символ определяется не только как эстетическая категория, но и как семиотическая структура, оказывающая культурно-когнитивное воздействие на сознание читателя. Отмечается, что не каждое эмоциональное состояние в художественном тексте непосредственно переходит на символический уровень, однако символ способен аккумулировать эмоциональное содержание и формировать многослойное смысловое поле, влияющее на процесс читательского восприятия. В этом контексте символ рассматривается как медиативная знаковая система, обеспечивающая связь между внутренней семантической структурой текста и коллективной культурной памятью.

Источниками исследования послужили романы «Туажат» и «Алтайская баллада» Аскар Алтай, рассказы «Сикымбай» и «Ночь полной луны» Кабдеша Жумадилова, а также рассказы «Двадцать лет», «Хозяин рода» и «Невестка» Тынымбая Нурмагамбетова. В ходе анализа выявляется связь эмоциональных кодов и символических образов в указанных произведениях с национальным мировоззрением, культурной памятью и авторской концепцией. В методологическом плане исследование основывается на функционально-прагматическом и лингвосемиотическом осмыслении взаимосвязи «эмоция – символ – метатекст» и направлено на выявление механизмов языковой организации скрытых смыслов художественного текста.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, эмоция, символ, метатекст, казахская проза.

Кіріспе

Соңғы кезеңде көркем прозадағы эмоция мен символдың өзара сабақтастығын ғылыми тұрғыдан пайымдау өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Бұл үрдіс, ең алдымен, қазақ прозасының көркемдік жүйесінде психологизм, мифопоэтикалық ойлау, неомифологиялық модельдер, магиялық реализм элементтері мен экзистенциалдық жазу үлгілерінің белсенді игерілуімен тікелей байланысты. Аталған бағыттар аясында көркем бейне өзінің дәстүрлі сипаттамалық қызметінен шығып, мәдени мағынаны кодтайтын әрі эмоциялық тәжірибені ұйымдастыратын күрделі семиотикалық тетік ретінде танылады.

Отандық ғылыми парадигмада «символ» ұғымын білдіретін атаулар көптүрлі. Мәселен, бір ғылыми еңбектерде «бейнелеу», «бернелеу», «астарлау», «балама бейне» тәрізді ұғымдармен байланыста қаралады. Олар ортақ белгілерге ие. Атап айтқанда, (1) мағынаны түспалды жеткізеді, (2) оқырманды интерпретациялық әрекетке тартады, (3) пайымдайды, (4) бағалайды және (5) мәтінді когнитивті толықтырады. Бұл белгілер символдың метамәтіндік әлеуетін айқындайды.

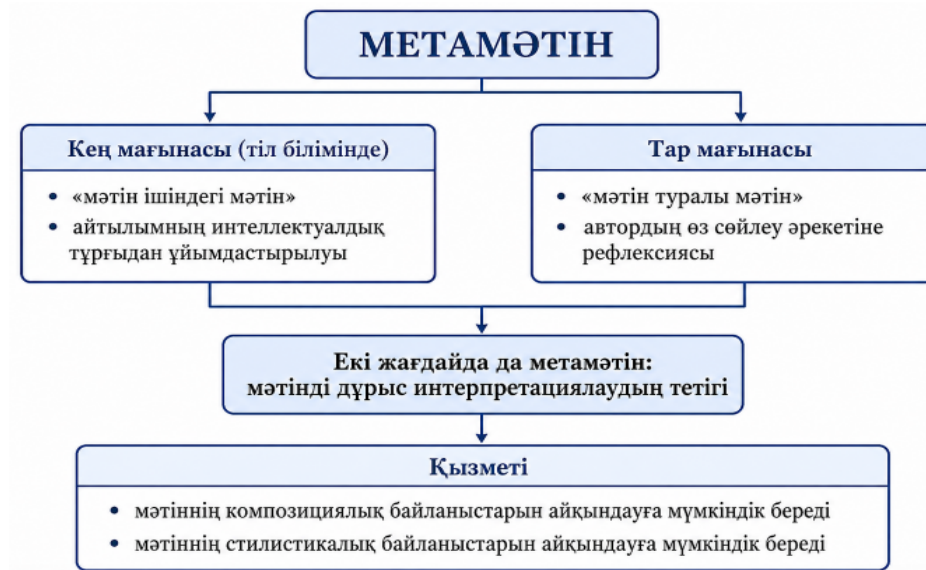
Когнитивті лингвистикада символ мен эмоцияның байланысын алғашқы болып қарастырған ғалым Қ. Жаманбаеваның пікіріне сүйенер болсақ, символ мен эмоция динамикалық жүйе түзе алады. Демек, бірін-бірі толықтырып отырады. Символ мен эмоцияның ішкі заңдылықтарында, біріншіден, адамның психологиялық талғамы символ арқылы белсендіріледі де, эмоцияға айналады деп есептей аламыз. Ал, осыдан кейін, сана қайтадан символдарға жүгінеді (Жаманбаева, 1998).

Эмоция мен символдың метамәтіндік табиғатын ашу мақсатында «метамәтін» ұғымын нақтылауымыз қажет. Сол себепті, аталмыш ұғымды, оның қызметін түсіну үшін төмендегі сызбаға назар аудартамыз:

Алайда қазіргі қазақ прозасындағы эмоция мен символдың байланысы көбіне жекелеген көркемдік тәсілдер деңгейінде қарастырылып, олардың мәтіннің метамәтіндік ұйымдасуына, оқырман қабылдауына және мәдени жадты белсендіру үдерісіне ықпалы арнайы жүйелі талдау нысаны бола қойған жоқ. Осыған байланысты мақалада эмоция, символ және метамәтін арақатынасы қазіргі қазақ прозасындағы көркем мағынаны ұйымдастыратын кешенді лингвопоэтикалық тетік ретінде қарастырылады.

1-сурет

Метамәтін және оның қызметі



Ескерту. Сурет автор тарапынан құрастырылған

Материалдар мен әдістер

Мақаланың дереккөздері үшін қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденісі терең шығармалар іріктеліп алынды. Оның ішінде «Туажат», «Алтай балладасы» романдары (А. Алтай), «Сикымбай», «Толған айдың түні» (Қ. Жұмаділов), «Жиырма жас», «Әулеттің иесі», «Келін» әңгімелері (Т. Нұрмағанбетов) талданды. Бұл шығармаларда әлеуметтік-психологиялық тартыстар және рухани-экзистенциалдық мәселелер жиі қозғалады және бұл мәселелер көбіне астарлы мағына арқылы ашылады. Сол себепті, зерттеу барысында лингвопоэтикалық, когнитивтік, семиотикалық және функционалды-прагматикалық талдау тәсілдері қолданылды.

Әдебиеттерге шолу

Лингвистикалық тұрғыдан «эмоция» жайлы айтсақ, ол, алдымен, эксплицитті және имплицитті сипатта болады. Эксплицитті сипатта дегеніміз – фразеологиялық, синтаксистік, интонациялық құралдар, одағайлар мен бағалауыштық құрылымдар арқылы берілуі. Ал, имплицитті сипатта образ, ситуация, көркем детальдар арқылы жүзеге асырылады.

Эмотивтік бірліктердің реңктері мәдени біліммен тығыз байланысты. Кейбір тілдік бірлік-

тер тұрақты мәдени-эмотивтік таңба қызметін де атқара алады. Мысалы, қазақ тілінде «айналайын» ұлттық дүниетанымға негізделген терең эмоциялық мазмұнды білдіреді (Оспанова, 2023).

Ал, символ, жоғарыда айтқанымыздай, «астарлы образ», «жасырын мағына иесі», «идеяның заттық нышаны» тәрізді ұғымдармен сипатталады. А. Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегінің «Сөз өнерінің ғылымы» бөлімінде көркем тілдің басты шарты ретінде тілдің көрнектілігі жөнінде айтылады. Осыған байланысты ғалым көркем тілдің амалдарын көріктеу, меңзеу, әсерлеу деп үш арнаға бөледі. Сондай-ақ, ғалым бернелеуді белгілі бір құбылысты, әсіресе адам мінезі мен әрекетін өзге бір зат немесе құбылыс арқылы астарлап таныту тәсілі деп түсіндіреді. Осы ұстанымға жүгінер болсақ, бернелеу қазіргі символ ұғымына жақын келетін категория болмақ (Байтұрсынов, 2013).

Кейінгі ғылыми еңбектерінде бұл ұғым әрі қарай дамытылып, әртүрлі қырынан түсіндірілді. Мысалы, Қ. Жұмалиев символды образдың тура мағынасынан алыстап, жаңа мағыналық кеңістікке жол ашуымен байланыстырады. Яғни көркем образ бастапқы мағынасынан шығып, қосымша, екінші деңгейлі мәнді білдіре бастағанда символдық сипат алады (Жұмалиев, 1960).

Символдың көркемдік табиғаты жөнінде З. Қабдолов былай дейді: символда жазушы негізгі ойды нақты затты тікелей суреттеу арқылы емес, соған ұқсас басқа бір бейне арқылы түспалдап жеткізеді. Осы тәсіл мәтінге қосымша мағыналық қабат енгізіп, оның философиялық салмағын арттырады (Қабдолов, 2007).

Ал З. Ахметов символдың халықтық түспалдау тәсілдерімен ұқсастығын айта келе, әдеби символдың құрылымы әлдеқайда күрделі екенін айтады. Ғалымның пайымдауынша, символ тұтас образ, белгілі бір эпизод немесе көркем кеңістік түрінде де берілуі мүмкін. Мұндай жағдайда символ мәтіннің ішкі идеялық жүйесін ұйымдастыратын маңызды көркемдік тетікке айналады (Ахметов, 1973).

Үшінші мәселе – метамәтіннің функционалды-прагматикалық сипаты. Метамәтін адресатқа жаңа оқиғалық немесе пропозиционалдық ақпарат қоспағанымен, мәтінді түсіндіру, реттеу, жүйелеу және бағалау қызметін атқарады. Көркем шығармада метамәтіннің ерекшелігі оның бір ғана деңгеймен шектелмейтіндігінде. Ол лексикалық қолданыстардан, композициялық құрылымнан және дискурстық ұйымдасудан байқалып, авторлық метамодалдылықтың қосымша өрісін қалыптастырады. Соның нәтижесінде оқырман мәтіндегі ішкі байланыстарды, астарлы мағыналарды және жасырын мәдени кодтарды қайта тануға мүмкіндік алады (Кузнецова, 2020: 266).

Соңғы жылдардағы шетелдік когнитивтік-поэтикалық және лингвосомиотикалық зерттеулерде көркем мәтіндегі эмоция, символ және оқырман қабылдауы өзара байланысқан кешенді құбылыс ретінде қарастырылады. П. Джонсон-Лэрд пен К. Оутли поэтикалық мәтіндегі эмоцияның тек эксплицитті сезім атаулары арқылы емес, семантикалық модельдер, бейнелік құрылымдар және эстетикалық қабылдау арқылы туындайтынын көрсетеді (Johnson-Laird & Oatley, 2022). Дж. Янг поэтикалық тәжірибені денелік әрі әрекеттік сипаттағы когнитивтік үдеріс ретінде түсіндіріп, эмоцияның мағына қалыптастырудағы негізгі көздердің бірі екенін және поэтикалық тұтастықтың символдық гештальтқа айналатынын тұжырымдайды (Young, 2023). Дж. Пелкидің зерттеуінде тілдік мағына денелік тәжірибе, мәдени жады, метафоралық проекция және мәтіндік қабылдау арқылы қалыптасатындығы көрсетіледі, бұл көркем мәтіндегі символдық бірліктерді мәдени-когнитивтік таңба ретінде талдауға мүмкіндік береді (Pelkey,

2023). Ал М. Полвинен көркем мәтіндегі өзін-өзі рефлексиялау, метаұйымдасу және оқырманның әдеби шарттылықты тануы когнитивтік әдебиеттануда маңызды интерпретациялық тетік екенін дәлелдейді (Polvinen, 2022). Осы еңбектер эмоция – символ – метамәтін байланысын тек ұлттық әдеби дәстүр аясында ғана емес, қазіргі когнитивтік поэтика, семиотика және рецептивтік эстетика контекстінде де негіздеуге мүмкіндік береді.

Бұл мәселеге қатысты Қ. Жаманбаева символды таңбалық жүйедегі мағынаны жинақтайтын «конденсатор» дейді. Бұл ретте символ мәтін синхрониясы мен мәдени жад арасындағы байланысты қамтамасыз етеді (Жаманбаева, 1998: 36). Осы пікірлерге сүйене отырып, көркем прозада символдың метамәтіндік сипаты, ең алдымен, оның оқырман санасында мәдени кодтарды жаңғырту қабілетінен көрінеді деп тұжырымдай аламыз. Бұл мәдени код іске қосылмаса, символдың терең семантикалық қабаты толық ашылмайды.

Нәтижелер мен талқылау

Эмоция мен символдың метамәтіндік табиғаты өзара сабақтас белгілер арқылы көрініс тбатындығына тоқталдық. Олар:

- 1) Эмоцияның символдануы.
- 2) Символдың эмоциялануы.
- 3) Метамәтіндік бағдарлау.

Осы үш белгі көркем мәтіндегі эмоцияның оқырман санасында жеке психологиялық әсер күйінде ғана қалмай, символдық мағынамен қабаттасып, мәдени-когнитивтік интерпретацияға ұласатынын көрсетеді. Бұл тұрғыдан алғанда, мәтіндегі символдық бірліктер поэтикалық әсерді күшейтетін эстетикалық құрал ғана емес, оқырман қабылдауын белгілі бір мәдени кодқа бағыттайтын метамәтіндік бағдар ретінде қызмет етеді. Сондықтан төмендегі талдауда эмоциялық лексемалар, түстік белгілер, табиғат образдары, дыбыстық қайталымдар және тұрмыстық детальдар символдық мағына тудырушы әрі метамәтіндік қызмет атқарушы тілдік бірліктер ретінде қарастырылады.

Енді осы мәселеге байланысты прозалық мәтіндерді талдау қалай жүзеге асатынын төменде көрсетуге тырыстық:

Мәселен, қазіргі қазақ прозасында адам мен табиғат қатынасының терең философиялық астарын және мифопоэтикалық танымды символдық бейнелер арқылы көркем игерген

жазушы – Асқар Алтай. А. Алтайдың «Туажат» романында хронотоптар ерекше көрінеді. Автордың өзі роман жайында былай дейді: *«Мынау өзіндей туажат адам тудырған қиянқескі қоғам, өзіндей туажат пенде тіксінген қияметті дүние жалғаса берері хақ. Ал Туажат – осы бір оспадар сұмдығын жасырған жалған дүниеге, озбыр қылығын жасырған қоғамға жат жаниесі. Ендігі уақытта қорланған сезімі, қор болған сенімі жүрегін суынтқан Туажат шыдай алмас... Алапат әрекетке белін байлар, ірі іске басын шалар»*.

Көркем кеңістікті түзетін көл, Мұзтау шыңы, қысқы жарық, мұздай үн, бөрі мотивтері шығарманың мағыналық құрылымына тікелей қатысып, баяндаудың ішкі жүйесін айқындайды. Бұл элементтер бір жағынан кеңістік пен әрекеттің қозғалыс сипатын танытса, екінші жағынан мәтіннің эмоциялық реңкін қалыптастырады. Нәтижесінде олар «суық әлем» концептісін құрайтын тұтас символдық жүйеге айналып, өмір мен өлім, тұрақтылық пен шектеулілік сияқты іргелі ұғымдарды астарлы түрде жеткізетін метамәтіндік қабат түзеді.

Жазушы прозасындағы түстік сипаттағы лексемалар мен күшейткіш құрылымдар («көк-пенбек», «аппак», «түп-тұнық», «мөлдір», «шалқыған», «шымылдық») тек бейнелеу құралдарының қатарында қалып қоймайды. Мұнда «көк» (аспан, биіктік, шексіздік) пен «ақ» (тазалық, шек, кебін) ұғымдары өзара сабақтасып, символдық кеңістік ретінде танытады. Осы тұрғыдан табиғи бейнелер сипаттаудың сыртқы қабатынан асып, оқырманды тереңірек, метафизикалық интерпретацияға жетелейтін белгілік жүйе деңгейіне көтеріледі.

Әсіресе қазақтың мәдени дүниетанымында жерлеу семантикасымен тығыз байланысты «ақ кебін» және «көк шымылдық аспан» образдарының көркем мәтіндегі қызметі айрықша мәнге ие. Мәселен,

«Көк шымылдық аспан мен ақ кебін жердің арасы кіреуке мұнар. Күнге шағылған қылау қылып тұр. Қарға қатып қалар күн шақылдап тұрғалы үшінші тәулік. Алтайдың ат қолтығын сөгер ерен Ертіс бойы қаһарлы. Дүниені еркін қыдырған күн нұры тәкаппар сұлудың қаздиган кірпіктеріндей қар бетіне қадалулы. Оның да бірақ қаңтардағы қуаты әлсіз. Түз төсін құр қыдырулы» (Алтай, 2018).

Қазақ дүниетанымында шымылдық көбіне ақ түспен сабақтастырылып, жабық кеңістікті, қорғанышты, кей жағдайда шекараны білдіре-

тін тұрмыстық деталь ретінде ұғынылады. Жазушы осы дәстүрлі мәнді өзгерте отырып, оны «көк» ұғымымен байланыстырады да, әдеттегі мағыналық аясын кеңейтеді. Бұл тұрғыдан шымылдық – аспан символы. Әрі «көк шымылдық аспан» мен «ақ кебін жер» арқылы антитеза жасайды. «Күнге шағылған қылау», «Алтайдың ат қолтығын сөгер ерен», «дүниені еркін қыдырған күн нұры» секілді бейнелі тіркестердің бәрі де мағыналық қарама-қарсылықты күрделі ұйымдастыру мақсатында қызмет етіп тұрғандығын анық көреміз. Түсінеріміз, көк шымылдықтың бернелі мәні – өмір, ақ кебін – өлім екендігі анық. Ендеше, мұнда символдық шекара бар.

«Дүниені еркін қыдырған күн нұры тәкаппар сұлудың қаздиган кірпіктеріндей қар бетіне қадалулы. Оның да бірақ қаңтардағы қуаты әлсіз. Түз төсін құр қыдырулы» деген жолдарда күн сәулесі «тәкаппар сұлудың кірпігіне» теңеледі. Бұл теңеу жарықтың нәзік болмысын айқындаумен қатар, оның салқын, әсерсіз сипатын да аңғартады. Яғни сәуле қар бетіне қадалғанымен, кеңістікті жылытатын қуатқа ие емес. Автор «қаңтардағы қуаты әлсіз» деп нақтылау арқылы табиғаттың қатал заңдылығын жарықтың өзі де бұза алмайтынын меңзейді. Сондықтан «түз төсін құр қыдырулы» тіркесі күн әрекетінің нәтижесіздігін білдіріп, жалпы кеңістіктің суық, тұйық күйін тереңдете түседі.

Үзіндідегі бейнелік жүйе біртұтас символдық мағына түзеді. Яғни, *аспан – көк шымылдық, жер – ақ кебін, ал күн – әлсіреген жарық*.

«Көкпенбек айдынды көл. Аумағы аламан бәйге шаптырым. Түп-тұнық көл айдынына көлеңкесі шомылып Мұзтаудың тәкаппар шыңдары шайқалыссыз көлбейді. Бұған жақын етегінде екі бұлан көл кешіп, бір-бірін желкеден қасынып тұр. Жиектей созылған белеңнің бауырын жалдай жатқан қара жол тепсеңге орын тепкен орманишылардың үйіне барып тұйықталыпты. Ал көлдің арғы бетіндегі қысырдың жонындай бесік сауырлы, орманды таудан асып, аттың ері тектес қос қасы күміс жапқандай шоқылана көтерілген атақты Мұзтау шыңы асқақтайды. Оның ұлы сұлбасы көл бетін әрлеп, көз тұнар сұлулыққа сугарып, айдынга аққудай шомылады» (Алтай, 2018).

Мәнмәтінде «көкпенбек көл», «түп-тұнық көл» бейнесі де символданады. Сонымен қатар, «жиектей созылған белең», «қысырдың жонындай бесік сауырлы тау», «аттың ері тектес қос қасы күміс жапқандай Мұзтау», аққудай шомылған» теңеулері мәтіннің мағынасын ұйым-

дастырады. Символдың күрделенуінде мұндай тіркестер ерекше рөл атқарады. Өйткені, теңеулердің бәрінде эмоция болады. Эмоция тілдік деңгейде символ арқылы көрінсе, мұндай ұйымдасу мәтіннің көркемдігін тереңдетері анық.

Мәселен, мәнмәтіндегі көлдің көрінісі арқылы оның тазалығы, әрі қимылсыз күйі де астарланады. Тағы бір образ – Мұзтау. Өйткені, жазушы «тәкаппар шыңдары шайқалыссыз көлбеген», «шоқылана көтеріліп, асқақтаған» деп сипаттайды. Мұнда Мұзтау қалай символданады деген сұрақ туындауы мүмкін. Когнитивті деңгейде, біріншіден, Мұзтаудың өзі символ. Екіншіден, жазушы теңеу, градация, эпитет секілді көркемдеуіш құралдарды пайдаланып Мұзтаудың символдық реңкін одан әрі тереңдетеді. Мәселен, «тәкаппар» семасының «Мұзтау шыңын» берне-леуде өзі метафизикалық деңгейде де көрінеді.

«Көкпеңбек көл», «аумағы аламан», «шыңдары шайқалыссыз», «белеңнің бауырындай жалдай жатқан», «сұлулыққа суғарып», айдынға аққудай» тіркесінің бәрінде дыбыстық үндесім бар. Дыбыстық үндесім мәнмәтіннің поэтикалық энергиясын арттырады. Мұндай жағдайда эмоция да анық көрінеді, символ да анық көрінеді. Бұлардан шығатын қорытынды, мәнмәтіндегі көркемдік құралдардың интерпретациясы оқырман қабылдауын алдын ала бағыттайды және метамәтіндік қызмет атқарады.

«Сол күні де қар басқан байтақ дала, қар жамылған тәкаппар таулар дел-сал еді. Дүние жым-жырт тұғын. Осы ұлы жіңгір кеңістікті оқыс дүр еткен дауыс селк еткізген. Іле дарылға ұласқан дүріл тылсым әлемді дірілдетіп ала жөнелді. Сол-ақ екен алапат аяздан демін ішіне тартып тұрған жалтаң жон, жапан дүние сиқырлы үнмен хрустальдай сыңғырлап сала берді» (Алтай, 2018). «Дүр», «дарыл», «дүріл» сияқты дыбыстық қайталымдар кеңістіктің тыныштығын бұзған оқиғаны әсерлі жеткізеді.

Жазушының тілдік санасында қалыптасқан «тәкаппар таулар», «жым-жырт дүние», «алапат аяздан демін ішіне тартып тұрған жалтаң жон, жапан дүние» тәрізді тіркестер символдық мәнге ие.

«Көзіне қан толып, көкірегіне кек тұнып, көңілінде шер шайқалған пенде гой... қайдан білсін, нені сезсін?! Қайта өткен күндер елесін есіне алғысы келмей, иен далада еріксіз аңшылық құрып жүрген. Тау мен дала қанаттасып жатқан кең дүниенің қоңыраулатқан қоңыр үніне де құлақ аспай, елсізде ішқұса күймен елеусіз тірлік кешкен. Сұрапыл сын сағаты соққанын сол күні

сезбеген» (А. Алтай. *Туажат*) үзіндісінде берілген «көзіне қан толып», «көкірегіне кек тұнып», «көңілінде шер шайқалған» тәрізді тіркестер кейіпкердің ішкі психологиялық күйін бейнелейтін эмоциялық-образдық құрылымдар ретінде қызмет етеді. Қазақ тіліндегі «қан», «кек», «шер» лексемалары мәдени тұрғыдан орныққан символдық мәнге ие, яғни олар адамның жан дүниесіндегі күрделі, қайшылықты күйді жинақтап көрсететін таңбалар болып табылады.

Осы эмоциялық өріспен қатар берілген «дүниенің қоңыраулатқан қоңыр үні» тіркесі табиғат кеңістігінің символдық бейнесін айқындайды. Қазақ дүниетанымында «қоңыр үн» көбіне үйлесім мен табиғи тепе-теңдіктің белгісі ретінде қабылданады. Ал кейіпкердің осы үнге құлақ аспауы оның табиғатпен рухани байланысының әлсірегенін, ішкі әлемінің сыртқы кеңістікпен үйлесім таба алмай отырғанын аңғартады.

«Туажат» романындағы символдық мағына жүктелген негізгі образдардың бірі – бөрі бейнесі.

«Құба дөңнен қылаң ұрған қос бөрі құла түзде құбақандап, соңынан ілескен дарыл дауысты елең құрлы көрместен жортқан. Алған беті – төңкерілген астаудай Ақжалдың жазығы. Ал Қалғұты өзенінің бойындағы ойдым-ойдым иішіден көкішулан бөрілерді бүйі тигендей түріп шыққан жалқы мотошана болса, жер апиысын қуыра шоқалақтай зырқырап келеді. Көк пен жердің арасын азынаған аңы дауысқа тұндырған көлік соңынан ұлпа қарды боранда та түскен. Жер бауырлай жортқан жонды көкжал соңынан сыпыра тиген. Оған күйлі бөрі де былқ етер емес, жер жадысын таңдамастан тырнақ батырады» (Алтай, 2018).

Бұл үзіндіде бөрі мен мотошана бейнелері арқылы екі түрлі кеңістік пен екі түрлі болмыстың оппозициялық жүйесі қалыптасады. Бөрі – табиғи еркіндіктің, түз заңдылығының, стихиялық тіршіліктің символы ретінде көрінсе, мотошананың «дарыл дауысы» техногендік қозғалыстың, жасанды өркениеттің белгісі ретінде танылады. Осы қарама-қарсылық арқылы табиғат әлемі мен адам әрекетінің ішкі қайшылығы айқындалады. «Жер жадысын таңдамастан тырнақ батырады» тіркесі де символдық сипат алып, кеңістікке зорлықпен ену, табиғи үйлесімді бұзу семантикасын меңзейді.

Бөрі қозғалысының динамикасы келесі үзіндіде де жалғасады:

«Бөрі қуғын қар бората бұрқаған сайын қос тағы да тұмсық соза қатарласып, оқта-текте

лоқ еткізе құсып тастап, шабыстарына шабыс қосты. Үнемі бөкен бүлшек, бөрі шабыспен жүрген түздің аңы күй талғамайтын, жер таңдамайтын жүйріктігіне басқан» (Алтай, 2018).

Мұндағы «күбақандап», «жортқан», «зырқырап келеді», «шабыстарына шабыс қосты» сияқты етістіктер мәтіннің қозғалыс ырғағын күшейтіп, динамикалық кеңістік қалыптастырады. Ал «жер таңдамайтын жүйріктік» тіркесі

бөрінің табиғи қуатын, тіршілікке бейімділігін айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда бөрі бейнесі тек жануарлық деңгейде қалмай, өмірлік күш-қуаттың, еркіндіктің, үздіксіз қозғалыстың символына айналады.

Төменде «Алтай балладасы» шығармасынан алынған мәнмәтіндер негізінде символдық сипат алған тілдік бірліктерді айқындауға назар аударылады (Алтай, 2023):

1-кесте

А. Алтай туындысындағы символдық бірліктер

Мәнмәтін (А. Алтай «Алтай балладасы»)	Символдық бірліктер
<i>Қындай белді қайыңдай мүсін қанын қыздырып, сезім-сауанын сугарған сайын өз-өзін ұмытқан хайуан бойын бағып тасаланғанды да қойған. Алдындағы қалыңды жапыра аттап та кеткен. Қызынған қан да, қиналған жан да шыдатпаған... Бар-жоғы ат арқандай аралықтағы ашық алаңқай шегінен шыға келді. Әлде бір алақұйын арда сезім анадан тумай жалаңаш тәнге деген аңсарын аудырып әкетті. Ет жүрегі дүрсілдей, қызыл қаны таси, аңсар ағзасы басына шаба шарқ ұрған. Асау ағза ырқын алып, ырғын күй күйледі. Кілегейленген көзін көк тұман басып, ағзасы асып, қызынған тәні байыз таба алмай, қуынған жаны құйындай қыдырған. Алып денесі бір ысып, бір суынған.</i>	«қанын қыздыру», «қызыл қаны тасу», «ет жүрегі дүрсілдеу», «асау ағза», «көк тұман басқан көз», «құйындай қыдырған жан»
<i>Шошынғаннан қолма-қол зәр төгіп, тер үгіп қалған құла жануар да тірсектері дірілдеген күйі теріскейге ұмтылды. Қарағайы мен ұшқаты қалың тік беткейге жанұшыра шатқаяқтай борбайлады. Тұяқ астында жіліңшіктей ұшқан тамырлары сынып, кеудеден көк бүрлі бұтақтары кескілей кескестеген. Жыртқыштың суық сұсы, албасты мысы басқан жануар шұрқырай, шырқырай кісінеген.</i>	«тірсектері дірілдеу», «жыртқыштың суық сұсы», «албасты мысы», «шұрқырай кісінеу»
<i>Атқыбұлақ торсықтай тұйық. Теріскейі тік біткен, күңгейі қия беткейлердің басын түйістіре қосқан, бүйен ауызды бұлағы басынан бұршақтай құлаған, жақпар-жақпар жалама жартасы керегелене керіліп, тек етегі ғана құлдилар сай боп келген тұйық іші тымырсық.</i>	«торсықтай тұйық кеңістік», «керегелене керілген жартас», «тымырсық тұйық іш»

Ескерту. Кесте мақала авторлары тарапынан құрастырылған

Қазақ прозасында тарихи жад, ұлттық болмыс пен адам тағдыры мәселелерін терең көркемдік деңгейде игерген қаламгерлердің бірі – Қабдеш Жұмаділов. Оның шығармаларында жеке тұлғаның өмір жолы көбіне кең әлеуметтік-мәдени контекспен астасып, философиялық мазмұнға ұласады. Осы тұрғыдан алғанда, «Сиқымбай» әңгімесіндегі тілдік бейнелерді лингвостилистикалық қырынан талдау мәтіндегі символдық құрылымның табиғатын ашуға мүмкіндік береді.

«Қарт маған басын изеп, күлімсіреді. Өмірмен әлі де қалжыңдасқысы келетін тәрізді...» (Жұмаділов, 2017) деген жолдарда мәтіннің метамәтіндік қабаты айқын байқалады. Мұндағы «өмірмен қалжыңдасу» тіркесінің астарында адам өмірінің тоқтаусыз қозғалысы, уақыттың қайтымсыздығы және тағдырдың билігі секілді терең философиялық мағына бар. Мұны, бір жа-

ғынан, авторлық метамодальдылық тұрғысынан түсіндіре аламыз. Мұндай бағалау мәдени кодтар арқылы жүзеге асады.

Тағы да қазақ прозасында өзіндік қолтаңбасымен дараланған қаламгерлердің бірі – Тынымбай Нұрмағанбетов. Жазушының әңгімелері мен повестерінде ұлттық болмыс, отбасылық құндылықтар мен адамгершілік мәселелері кеңінен қозғалады. Жазушы шығармаларындағы кейіпкердің ішкі әлемі тұрмыстық детальдар мен табиғат суреттері арқылы кеңінен ашылады. Жазушы прозасы, осы тұрғыдан алғанда, лингвостилистикалық әрі лингвопрагматикалық талдауға мүмкіндік береді.

Т. Нұрмағанбетовтың «Жиырма жас» әңгімесінде «сары қыздың үйі» тіркесі жиі қайталанып отырады. Осы тіркес арқылы қараңғылық, ұйқысыздық, күту тәрізді ішкі эмоциялық шиеленіс арқылы құрылады. Мұнда қай-

талау мағынаны ұйымдастырып тұр. Ол оқиғаға жаңа мазмұн қоспағанымен, оқырман назарын белгілі бір нүктеге шоғырландырады, қабылдаудың эмоциялық қарқынын өзгертеді (Оспанова, 2023).

«Үйдің іші тастай қараңғы...», ұйқысыздық, шаршау, ананың демі, «уһ-а» секілді тұрмыстық фрагменттер одағайлар мен бағалауыштық мәндегі сөздер арқылы беріледі. Шығармадағы «қараңғылық» – белгісіздік пен күйзеліс, «ананың демі» – ішкі алаң мен үміті.

Жазушы шығармашылығындағы көркемдік тұрғыдан салмақты туындылардың бірі ретінде «Әулеттің иесі» әңгімесін атаймыз (Нұрмағанбетов, 2019). Әңгімеде метамәтіндік әлеует салттық және әлеуметтік мәні бар көркемдік детальдар жүйесі арқылы көрінеді. Құрбандық шалу, жерлеу рәсімінің өту тәртібі, әйелдердің қатысуы, үлкендерге жүгіну, әлеуметтік рөлдердің бөлінуі және тұрмыстық сипаттағы диалогтар ұлттық дүниетанымға тән мәдени кодтарды белсендіреді.

2-кесте

Т. Нұрмағанбетовтың «Әулеттің иесі» әңгімесіндегі символдық бірліктер

Мәтін (Т. Нұрмағанбетов. «Әулеттің иесі»)	Символдық бірліктер
<i>Қыздакүлдің самаурын қойып, ал Жортақтың қонақтардың есегіне шөп салып, одан соң қорадан мүйізі қарағайдай серкені шығарып, басына тақия киген мұртты кісіге бауыздатып, өуен-жөуен болып жүргенін Молдабек терезеден көріп отырды.</i>	самаурын, серке, тақия
<i>Шоқа шал тағы да саусақтарымен сақалын тарамдап отырып: «Он бес қатын он бес есекке мініп... Молдабекті алып барамын. Кесімім осы...»</i>	Шоқа шал, сақал тарамдау
<i>...бүктелген ақсұрып мата мен жасыл масаты тақияны алдына қоя бергенде... «Сол пионерге өтіп, жұрт алдына шыққанда кеудесі ағарып шықсын».</i>	ақсұрып мата, жасыл масаты тақия
<i>...аңыраған дауыс, Алла біледі, қораға симай, көктегі бұлттармен араласып кетті... зират басына да жеткен болар-ау.</i>	аңыраған дауыс, зират, бұлт
<i>Әлима әжесінің құшағында отырып осының бәрін ойлаған баланың қазіргі қиялдары да көзінен аққан жастай қырық тарау еді.</i>	көз жасы
<i>...бір таба нанды бөліп жеген жерді көрді... қос уыс құртты үшеуі тең бөліп қалталарына салып...</i>	бір таба нан, қос уыс құрт
<i>Таныс жерлер бір сәт оның көңілін сергіткендей де еді.</i>	туған жер
<i>...көк есек бұларды Күйік ауылындағы Жортақ жездесінің үйіне жеткізді... Қыздаркүл апасы бас салып бұларды құшақтап, беттерінен сүйіп жатыр.</i>	көк есек
<i>...түсінде ғана мойнына қып-қызыл галстук байлап, мәз-майрам болып жүретін.</i>	қызыл галстук
<i>...ақ сәлделі молда жаназа шығаруға кірісіп жатыр екен.</i>	ақ сәлде, жаназа
<i>...«Ендігі жерде сенеріміз де, арқа тұтар айбатымыз да өзің ғанасың ғой» дегендей бәрі де мұны кеуделеріне қатты қысады.</i>	Арқа тұтар айбат, кеудеге басу

Ескерту. Кесте мақала авторлары тарапынан құрастырылған

Мұнда мәтіндегі символдық қабаттардың қалыптасуы екі негізгі қайнар көзге негізделеді.

Біріншісі – мәдени сценарий. Мұнда өмір, өлім, қоғам, туыстық қатынастар дәстүрлі мәдени форма арқылы интерпретацияланады. Бұл жағдайда метамәтін «мәтін ішіндегі мәтін» ретінде тәжірибені интеллектуалдық тұрғыдан қайта өңдейді.

Екіншісі – символ-деталь деңгейі. Ұсақ заттық және сандық маркерлер (мысалы, «он бес әйел...») тіркесінің қайталануы, «қыз... зират...»

тәрізді тізбектер) ұжымдық эмоциялық тәжірибені жинақтап беретін ықшам белгілер ретінде қызмет етеді. Мұндай құрылымдар символдық мағынаны ықшам формада сақтап, көлемді мәдени мазмұнды шағын тілдік бірліктер арқылы жеткізуге мүмкіндік береді.

Жазушының әлеуметтік рөлдер мен гендерлік символикасы айқын көрінген әңгімелерінің бірі – «Келін» әңгімесі. Төменде осы әңгімедегі символдық бірліктердің метамәтіндік қабатын тілдік фактілер арқылы көрсетуге тырыстық:

3-кесте

Т. Нұрмағанбетовтың «Келін» әңгімесіндегі символдық бірліктер

Мәтін (Т. Нұрмағанбетов. «Келін»)	Символдық бірліктер
<i>Бой жеткендігі болар, тіпті әдемі болып кетіпті. Тоқтастың өзі де айран-асыр қалды. Аяғында баяғы гөрпілдеген кең етік жоқ. Қасықтай биік өкіе қара туфли. Қыз шай құйып, сымдай нәзік ақ сүйірік саусақтарымен шай құйылған кесені өзі ұзатып отырды. Тоқтас сонда байқады. Қолдың баяғы сиясы кеткен. Сия демекші... Мұндай қолды бір кезде сияға былғанып, адам көргісіз болып жүрді дегенге сену қиын...</i>	қара туфли, шай құю, сымдай нәзік ақ сүйірік саусақтар, сиясы кеткен қол, гөрпілдеген кең етік
<i>Қойшылығын мін еткендерге де: «Ата-бабалары түгел тақта отырғандай» деп, жаратпай тыңдайтын болды. Тоқтастың өзін көрген соң: «Енең қасқырбет кісі екен, кім білсін. Осы ауылдың қызы екен ғой. Бәрі де айтып отыр» деп күдік ете сөйлегендерге де мән берген жоқ-ты.</i>	Қасқырбет, ата-бабалары түгел тақта отырғандай
<i>...Әлдібек томаға-тұйық жуас кісі еді, оқыс ой айтатындай түйіліп ұзақ отырып барып: – Келінім бұлдырлықтың балапанындай сүйкімді бала екен, – деді де, Тоқтас қанша ынтыға күтсе де, Әлдібек одан әрі үндемей қойды.</i>	Бұлдырлықтың балапаны
<i>Тамақ ішіп жатқанда келіншегі шайы көйлегі сусылдап кеп жанына отырды. Үлбіреп отырғаны қандай!..</i>	шайы көйлек, сусылдау, үлбіреу
<i>...Әдіра қал, салақ қатын болайын дегенің де, – деді ренжи сөйлеп. Нұшат үндеген жоқ. Үндемегені бар болсын, «салақ қатын» деген сөз арқасынан қамшымен осып өткеннен әрі болды. «Қатын» деген сөзге құлағы әлі үйренбеген еді.</i>	«салақ қатын», қамшыдай осу

Ескерту. Кесте мақала авторы тарапынан құрастырылған

Әңгімедегі келін – маңызды мәдени символ. Ол мәтіндегі бағалау жүйесін ұйымдастырып тұр. Өйткені, әңгімедегі «келін» образы кейіпкер болмысының әлеуметтік әрі рухани мәнін жан-жақты көрсетеді. Сондай-ақ эмоциялық тұрғыдан қанық репликалар мен монологтар көрінген. Бұлардың бәрі біртұтас символдық байланыс түзеді.

Символды беруде интермәтіндік ишараның да өзіндік маңызы бар екендігін байқаймыз. «Қыз Жібектің күлкісі» тіркесі осыны дәлелдейді:

«Нұшат тап кешегідей даусы сыңғырлап ұзақ күлді. Күлкісі қандай!.. Келіншегінің күлкісіне елтіп жатып Тоқтастың: «Топырағың торқа болғыр Төлеген-ай, Қыз Жібектің күлкісіне көміліп осылай бір жата да алмадың-ау» деп іштей Төлегенді мүсіркеп кетті. Мына үйдің де, құла түздегі жайлаудың да жалғыз сәні – шымылдық ішінен естіліп жатқан осы бір күлкі ғана секілді» (Нұрмағанбетов, 2021).

Бұл тәрізді интермәтіндік бірлік мәдени метамәтін қызметін атқарады. Яғни мәтінде белгілі бір мәдени образ пайда болған сәтте оқырманның мәдени жады белсеніп, интерпретация ортақ код негізінде жүзеге асады.

Аталған үзіндідегі «күлкі» бастапқыда физиологиялық әрекет әрі жеке эмоция ретінде көрінгенімен, интермәтіндік контексте оның мағынасы кеңейіп, мәдени идеалдың – әйелдік сұлулықтың, нәзіктіктің, махаббаттың белгісіне айналады. Соның нәтижесінде оқырман қарапа-

йым эмоциялық реакцияны ғана емес, мәдени тұрғыдан ұйымдасқан, символдық мәнге ие сезімді қабылдайды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау нәтижелері эмоция мен символдың өзара байланысы біржақты емес, күрделі әрі динамикалық сипатқа ие екендігін дәлелдейді. Көркем мәтіндегі кез келген эмоциялық күйдің символдық деңгейге автоматты түрде көтеріле бермейтіні анықталды. Яғни, символдану үдерісі, негізінен, мәдени жадта орныққан бейнелер мен мағыналық кодтардың белсендірілуі арқылы жүзеге асады.

Сонымен қатар кері бағыттағы үдеріс те маңызды. Символ белгілі бір мәдени контексте оқырман санасында эмоциялық әсер туғызып, мәтінді қабылдау мен интерпретациялау бағытын айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда, символ эмоцияны тек бейнелейтін құрал ғана емес, оны ұйымдастыратын, жүйелейтін және мәтіннің тұтас мағыналық құрылымына біріктіретін метамәтіндік тетік ретінде танылады.

Осылайша, қазіргі қазақ прозасындағы эмоция мен символдың метамәтіндік сипатын талдау көркем мәтіннің тек бейнелеуші емес, оқырман санасында мәдени жадты, бағалау жүйесін және ұлттық дүниетанымдық кодтарды қайта белсендіретін күрделі семиотикалық құрылым екенін дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Қаржыландыру

Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландыратын ЖТН АР23486743 «Қазақ лингвостилистикасындағы академик Рәбиға Сыздық тұжырымдамалары: қазіргі қазақ өңгімелерін талдаудың метамоделі» атты гранттық жоба аясында әзірленді.

Мүдделер қақтығысы

Автор мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

Авторлар үлесі

Қ.Ө. Есенова зерттеудің ғылыми тұжырымдамасын әзірледі, мақаланың теориялық-әдіснамалық негізін айқындады, зерттеу дереккөздерін іріктеді, қазіргі қазақ прозасындағы эмоциялық кодтар мен символдық бірліктерге лингвопоэтикалық, когнитивтік және лингвосомиотикалық талдау жүргізді. Автор зерттеу нәтижелерін интерпретациялап, мақаланың алғашқы және соңғы нұсқасын дайындады. Автор мақала мазмұнына, талдау нәтижелеріне және қорытындылардың дұрыстығына толық жауап береді.

Әдебиеттер

- Жаманбаева, Қ. Ә. (1998). *Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана*. Ғылым.
- Оспанова, Д., & Сағидолла, Г. (2023). Тіл және эмоция: түркі тілдерінде мотивті бірліктер және олардың мәдени-тілдік ерекшеліктері. *Шығыстану сериясы. Bulletin of Oriental Studies*, 105(2), 42–50. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v105.i2.05>
- Байтұрсынов, А. (2013). *Алты томдық шығармалар жинағы. Т. 1: Әдебиет танытқыш*. Ел-шежіре.
- Жұмалиев, Қ. (1960). *Әдебиет теориясы*. Мектеп.
- Қабдолов, З. (2007). *Сөз өнері*. Санат.
- Ахметов, З. (1973). *Өлең сөздің теориясы*. Мектеп.
- Кузнецова, А. В. (2020). Метатекст в художественном тексте: прагматика и функции. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 13(9), 265–269. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2020.9.49>
- Johnson-Laird, P. N., & Oatley, K. (2022). How poetry evokes emotions. *Acta Psychologica*, 224, 103506. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103506>
- Young, J. (2023). Why poetry?: Semiotic scaffolding & the poetic architecture of cognition. *Metaphor and Symbol*, 38(2), 198–212. <https://doi.org/10.1080/10926488.2021.1941970>
- Pelkey, J. (2023). Embodiment and language. *WIREs Cognitive Science*, 14(5), e1649. <https://doi.org/10.1002/wcs.1649>
- Polvinen, M. (2022). *Self-reflective fiction and 4E cognition: An enactive approach to literary artifice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003287995>
- Алтай, А. (2018). *Туажат: роман және хикаят*. Арда.
- Алтай, А. (2023). *Алтай новелласы: роман, повесть, новелла*. Атамұра.
- Жұмаділов, Қ. (2017, 26 қазан). Сикымбай (өңгіме). *Әдебиет порталы*. https://adebiportal.kz/kz/news/view/qabdes-zumadilov-siqymbai-angime_19494
- Нұрмағанбетов, Т. (2014, 12 маусым). Жиырма жас (өңгіме). *Massaget.kz*. <https://massaget.kz/proza/tyinyimbay-nurmaganbetov-jyirma-jas-angme--19259/>
- Нұрмағанбетов, Т. (2019, 24 шілде). Өулеттің иесі (өңгіме). *Мәдениет порталы*. <https://madeniportal.kz/article/3940>
- Нұрмағанбетов, Т. (2021, 19 қыркүйек). Келін (өңгіме). *Bilim-all.kz*. <https://bilim-all.kz/article/15719>

References

- Akhmetov, Z. (1973). *Ölen sözdiñ teoriyası* [Theory of poetic language]. Mektep. (In Kazakh)
- Altai, A. (2018). *Tuazhat: Roman jäne hikayat* [Tuazhat: A novel and a novella]. Arda. (In Kazakh)
- Altai, A. (2023). *Altai novellasy: Roman, povest, novella* [Altai novella: Novel, novella, short story]. Atamura. (In Kazakh)
- Baitursynov, A. (2013). *Alty tomdyq shygarmalar jinagy. T. 1: Ädebiet tanytqysh* [Collected works in six volumes. Vol. 1: Introduction to literary studies]. El-shezhire. (In Kazakh)
- Johnson-Laird, P. N., & Oatley, K. (2022). How poetry evokes emotions. *Acta Psychologica*, 224, 103506. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103506>
- Kuznetsova, A. V. (2020). Metatekst v khudozhestvennom tekste: pragmatika i funktsii [Meta-text in fiction text: Pragmatics and functions]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philology. Theory & Practice], 13(9), 265–269. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2020.9.49> (In Russian)
- Nurmaganbetov, T. (2014, June 12). *Zhiyrma zhas (ängime)* [Twenty years old (short story)]. Massaget.kz. <https://massaget.kz/proza/tyinyimbay-nurmaganbetov-jyirma-jas-angme--19259/> (In Kazakh)
- Nurmaganbetov, T. (2019, July 24). *Äulettiñ iesi (ängime)* [The head of the family line (short story)]. Mädeniet portaly. <https://madeniportal.kz/article/3940> (In Kazakh)

Nurmaganbetov, T. (2021, September 19). *Kelin (ängime)* [Daughter-in-law (short story)]. Bilim-all.kz. <https://bilim-all.kz/article/15719> (In Kazakh)

Ospanova, D., & Sagidolda, G. (2023). Til және emotsiya: türki tilderinde emotivti birlikter және olardyñ мәдени-tildik erekshelekteri [Language and emotion: Emotive units in Turkic languages and their cultural-linguistic features]. *Shygystanu seriyasy. Bulletin of Oriental Studies*, 105(2), 42–50. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v105.i2.05> (In Kazakh)

Pelkey, J. (2023). Embodiment and language. *WIREs Cognitive Science*, 14(5), e1649. <https://doi.org/10.1002/wcs.1649>

Polvinen, M. (2022). *Self-reflective fiction and 4E cognition: An enactive approach to literary artifice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003287995>

Qabdolov, Z. (2007). *Söz öneri* [The art of the word]. Sanat. (In Kazakh)

Young, J. (2023). Why poetry?: Semiotic scaffolding & the poetic architecture of cognition. *Metaphor and Symbol*, 38(2), 198–212. <https://doi.org/10.1080/10926488.2021.1941970>

Zhamanbayeva, Q. Ä. (1998). *Til qoldanysynyn kognitivtik negizderi: Emotsiya, simvol, tildik sana* [Cognitive foundations of language use: Emotion, symbol, linguistic consciousness]. Gylm. (In Kazakh)

Zhumadilov, Q. (2017, October 26). *Siqymbai (ängime)* [Siqymbai (short story)]. Ädebiyat portaly. https://adebiportal.kz/kz/news/view/qabdes-zumadilov-siqymbai-angime_19494 (In Kazakh)

Zhumaliyev, Q. (1960). *Ädebiyat teoriyası* [Theory of literature]. Mektep. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет:

Есенова Қалбике Өмірбайқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: kalbike_65@mail.ru).

Information about the author:

Yessenova Kalbike – Doctor of Philological Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kalbike_65@mail.ru).

Сведения об авторе:

Есенова Калбике Омирбаевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: kalbike_65@mail.ru).

Келіп түсті: 2 шілде 2026 жыл
Қабылданды: 10 қыркүйек 2026 жыл